

Régi és új egyenlőtlenségek

Kozma Tamás (és munkatársai) karcsú, de rengeteg fontos új megállapítást tartalmazó kötete jól példázza: ha egy közhely mélyére ásunk, a gondolatok új kincsesbányájára lelhetünk. A közhely nem a laposság szinonimája, hanem az alapos bizonyítottságé, alapigazságé: minden lényeges új megállapítás egy közhely premierje. Ilyen közhely – mely Kozma három évtizedes kutatásaiból kristályosodott ki – a település(rendszer) és az iskola egysege.

Az iskola valahol – faluban, városban – települ, beépül a helyi társadalomba, abból táplálkozik. A település alapszolgáltatásának része, ha megszűnik (bezárják), a település alapfunkciói súlyosan sérülnek. Mind a település-rendszer, mind a közoktatás hierarchizált rendszerek, különböző fokozataik összekapcsolhatók (például a kistalu az alsó tagozatos iskolával, a kisváros a középiskolával). Az 1970-es, 1980-as évek kutatásai e két rendszer számos meg nem felelését tárták fel, melyet kedvezőtlennek minősítettünk. Feltételeztük, hogy megközelíthető egy ideális állapot, melyben e két rendszer körülbelül egyensúlyban van.

1990 után alapvető változások következtek be mindkét rendszerben, részben a társadalmi átalakulás, részben a fejlett Európában a megelőző 20–30 év során végbement fejlődési folyamatok hirtelen megjelenésének következtében. Magam, település-kutató lévén, csak a település-rendszer új jelenségeit listázom:

- a nagyvárosi koncentráció erősödése;
- a hierarchizált rendszer részbeni felváltása horizontális hálózatokkal (például egy kistérségi település-szövetségben vagy egy nagyvárosi régióban);
- a hagyományos város és vidéke közti kapcsolatok részbeni felbomlása, mely kisvárosokat is marginalizál;
- a határokon átnyúló város-verseny és városi kapcsolatok.

Az oktatáskutatók is hosszan sorolhatnák az oktatási rendszer új elemeit a hat osztályos gimnáziumtól a post-secondary képzésig és távoktatásig. Az oktatási és a település-rendszer változásai különböző irányokba mutatnak. A könyv – sokoldalú empirikus vizsgálatokra, jelentős adatbázis elemzésére alapozva – e változásokat rendszerezi, s arra a kérdésre is választ keres, hogy az oktatási rendszer mely esetekben válhat az erősödő regionális egyenlőtlenségek korrekciójának eszközévé. Ezt az alapkérdést a szerző sokoldalúan mérlegelve járja körül. Konzekvens kutatói magatartásra vall, hogy a könyv tucatnyi, évek során született tanulmány szintézise, töretlen koncepcionális egységet tükrözve.

A nagy anyag-erősségű vizsgálatok egyik tengelye a területi egységek felépítése, a kistalvaktól a városokon, nagyvárosi városrészeken át a régióig és a nemzetközi nagytersegekig. A másik tengelyt az oktatási rendszer szintjei, intézményei, minőségi jellemzői, demográfiai viszonyai adják. Az egyenlőtlenségek mindkét metszetben jelentkeznek, de nem egyszerű ok-okozati összefüggésben. A gazdaság emelkedése vagy hanyatlása gyorsabb, mint az iskolarendszer – szerkezeti vagy minőségi – változásai. Az Alföld nagy részének iskolázottsági színvonala, valamint a szegedi és debreceni egyetemek színvonala erősen átlag feletti, ám ez még nem hoz általános fellendülést, ehhez még számos közgazdasági, infrastrukturális, mentalitásbeli feltétel hiányzik. Az agyelszívás országon belül is létezik. A jó minőségű munkaerő jelenléte egy település vagy régió fontos, de nem elégséges verseny-előnye. Az egyenlőtlenségek újratermelődése a tőkés társadalom természetes jelensége. Ebben rejlik az ereje – a hatékonyság növekedése – meg a gyengesége – a társadalmi feszültségek növekedése. Az európai társadalmak az – oktatási rend-

szereket is alapvetően fenntartó – államtól várják el az egyenlőtlenségek mérséklését, ám csak a gazdaság érdekeit nem károsító mértékben. A területi-társadalmi egyenlőtlenségek erősödésének és mérséklésének libikóka-mozgása, új meg új formákban, a jövőben is folytatódik.

Átértékelést kíván az egyenlőtlenségek természete, forrása, mérséklésének társadalmi igénye – s ennek tükrében a települési és oktatási egyenlőtlenségek összefüggése. Szellemes Kozma tétele, hogy a Kádár-rendszer alapjában közalkalmazotti társadalom volt, melyben az állam volt a fő foglalkoztató, alkalmazottainak – kohásztól az ügyészig – egzisztenciális biztonságot, kiszámítható előmenetelt és jórészt az iskolai végzettségtől függő társadalmi pozíciót kínálva. Ebből logikusan feltételezhető volt az oktatási esély-egyenlőség társadalmi egyenlőtlenséget mérsékelő szerepe – általában is, település-kategóriák szerint is. Hasonló volt a piac okozta társadalmi egyenlőtlenségeket erősen korrigáló nyugat-európai jóléti állam felfogása is. Ott a neoliberais gazdaság gyengítette a társadalmi szolidaritás erejét; hazánkban a kilencvenes évek új Gründerzeit-jében, a kapitalizmus nyers újjáformálásában a siker és előmenetel (meggazdagodás) csak kevésbé támaszkodott az oktatás által közvetített (gyakran meglehetősen hagyományos) tudásra. A magyar társadalmi szolidaritás gyenge, a szocialista társadalom atomizálódott, hiszen saját civil szervezeteit nem hozhatta létre. A társadalmi egyenlőtlenségek főleg egyéni sérelmekként fogalmazódnak meg, a hátrányos helyzetűek kevés támogatást kapnak, azt is állami feladatnak tartja a közvélemény.

Meg fog-e billenni a libikóka a kiegyenlítődéssel felé a 21. század első évtizedében? Megnő-e – a korszerűsödő – közoktatás szerepe a tudásalapú gazdaságban való érvényesülésben? Ez már a következő Kozma-könyv témája legyen.

Kozma Tamás (2002): *Határokon innen, határokon túl.*
Új Mandátum Könyvkiadó – Educatio Oktatáskutató Intézet.

Enyedi György

Neveléstörténet? Művelődéstörténet?

Ha „A művelődéstörténet problémái” címmel ad közre tanulmánykötetet a Magyar Tudományos Akadémia Művelődéstörténeti Bizottsága, reprezentatív szerzőkkel, akkor az nyilván arra utal, hogy a tudományos diszciplínával (interdiszciplínával) gondok vannak.

A tanulmányok szerzői, ismétlem, reprezentatív szerzői kerülgetik az elemzésekben a „poszt” előtagot, de nyilvánvaló, hogy a problémanyalábnak mégiscsak itt vannak az eredői. Tágul-e a problémátár a „posztmodern” mentalitástörténeti horizontjáig, vagy egyszerűen a „poszt-pártállami” („poszt-szocialista”) tudományonarcoké megfogalmazási kihívásairól van szó?

Alapvetően az a kérdés izgat, hogy az első, mondhatni, programatikus indító, problémafelvető tanulmány szerzője, Géczy János által indítványozott konstruktív, de a horizontot mindenképpen bővítő keret milyen visszhangra talált. Arról van szó, hogy nemcsak hogy valamirevaló neveléstörténet nincsen művelődéstörténeti aspektusok nélkül, hanem a művelődéstörténeti (inter)diszciplína számára időszerűvé váló új, meg-